

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.41-1>

ФАКТОРИ ПОШИРЕННЯ КОРУПЦІЇ В БЕЗГОТІВКОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

FACTORS OF THE SPREAD OF CORRUPTION IN A CASHLESS SOCIETY

Абрамов Ф.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної економічної теорії,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Abramov Fedir

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

В даній роботі проводиться дослідження потенційних наслідків відмови суспільства від готівкових платежів та остаточного переходу до безготівкових розрахунків для попередження виникнення та поширення корупції. Виявлено, що перехід до безготівкового суспільства матиме нерівномірний вплив на різні форми корупції. Показано, що навіть у випадку таких форм корупції як вимагання та хабарництво, стримувальний вплив переходу до безготівкового суспільства буде обмеженим. Доведено, що перехід до безготівкового суспільства матиме незначний вплив на загальний рівень корумпованості країни. Низька ефективність даного заходу обумовлена наступними чинниками: наявністю форм корупції, що не передбачають безпосередньої сплати хабара; можливістю зацікавлених сторін відмовитись від хабарництва на користь інших форм корупції; підвищенням питомої ваги тих форм корупції, що вимагають більших зусиль для їх виявлення.

Ключові слова: корупція, хабарництво, взаємні послуги, безготівкове суспільство, система фінансового моніторингу.

This work examines the potential consequences of society's refusal to accept cash payments and the final transition to cashless payments to prevent the emergence and spread of corruption. It was found that the transition to a cashless society will have an uneven impact on various forms of corruption: those forms of corruption that involve the possibility of transferring a bribe in cash form from a client to a corrupt official – bribery and extortion – are most affected, and those forms of corruption that do not involve similar cash payments – mutual favors, embezzlement and embezzlement involving other persons. It is shown that even in the case of such forms of corruption as extortion and bribery, the deterrent effect of the transition to a cashless society will be limited. The latter is explained by the fact that the participants of the corruption agreement have a sufficient number of acceptable opportunities for adaptation to new conditions: the reorientation of corrupt officials to the provision of corruption services in the form of mutual services; use of foreign currency to pay bribes; transition of corrupt officials to non-monetary forms of bribes. It is also shown that due to the low efficiency of the financial monitoring system, corrupt officials almost do not risk even taking bribes in cashless form. It has been proven that the transition to a cashless society, as a measure to prevent the emergence and spread of corruption, will have a minor impact on the overall level of corruption in the country. The low effectiveness of this measure is due to the following factors: the presence of forms of corruption that do not involve the direct payment of a bribe; the possibility of interested parties entering into a corruption agreement to refuse bribery and extortion in favor of other forms of corruption; increasing the specific weight, in the total number of corruption deals, of those forms of corruption that require greater efforts to detect them. A small reduction in the number of concluded corruption deals will occur, only in the short-term period, during which corrupt officials and their clients will look for alternative mechanisms for concluding corruption deals, adapting to new conditions.

Keywords: corruption, bribery, mutual services, cashless society, financial monitoring system.

Постановка проблеми. Сучасні технології стрімко входять в наше повсякденне життя та докорінно змінюють звичайний лад. Одним з багатьох рутинних елементів нашого повсякденного життя, що найсильніше зазнав впливу сучасних технологій, є те як ми робимо покупки та здійснюємо платежі. Сучасні технології надають нам багато альтернативних варіантів проведення платежів і частка готівкових платежів поступово зменшується. Цьому процесу сприяє безперечно зручність сучасних альтернативних варіантів проведення платежів. Проте будь-яка нова технологія пов'язана не лише з перевагами для суспільства, але й з певними негативними наслідками та потенційними загрозами. Останні можуть посилюватися внаслідок намагання штучного стимулювання провадження відповідної технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням можливих переваг та недоліків відмови від готівкових платежів, а також викликів, що постають перед фінансовою, економічною та соціальною сферою на шляху до безготівкового суспільства присвячена велика кількість робіт [1–3]. Проте висновки дослідників щодо наслідків переходу до безготівкового суспільства бувають діаметрально протилежними. Так, в той час коли одна частина дослідників обережно ставиться до перспектив та доцільності формування безготівкового суспільства [4; 5], існує значна кількість дослідників, що не лише не припускають значних негативних наслідків відмови від готівкових платежів, але й розглядають формування безготівкового суспільства як ефективний інструмент попередження поширення тіньової економіки та корупції [6; 7]. Проте останнє вимагає додаткових більш ретельних досліджень, з огляду на те, що поширення даних поглядів серед політиків може стати причиною запровадження формальних правил з стимулювання прискореного формування безготівкового суспільства.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначання наслідків відмови суспільства від готівкових платежів та остаточного переходу до безготівкових розрахунків для попередження виникнення та поширення корупції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незалежно від того як відбудеться формування безготівкового суспільства – поступово завдяки відмови громадян від готівкових платежів на користь більш зручних альтернативних варіантів проведення платежів, чи адміністративним шляхом, без урахування готовності та потреб суспільства – наслідки відмови суспільства від використання готівки будуть різними для різних форм корупції. Очевидно, що найбільшого стимулятивного впливу можуть зазнати ті форми корупції, що передбачають безпосередню передачу хабара від клієнта до корумпованого чиновника: зникнення готівки призведе до того,

що хабар доведеться сплачувати в натуральній формі, що, у свою чергу, підвищить рівень трансакційних витрат корупційної угоди та зменшить привабливість її укладання. Проте наслідки відмови суспільства від використання готівки для загального рівня корумпованості будуть значно помірнішими, адже з п'яти можливих форм корупції – хабарництва, вимагання, взаємних послуг, розкрадання та розкрадання за участю третіх осіб – лише перші дві форми можуть бути пов'язані з передачею хабара від клієнта до корумпованого чиновника, це: хабарництво та вимагання [8]. Решта ж форм корупції взагалі не передбачає передачу хабара.

Останнє є ключовим чинником, що визначає ефективність переходу до безготівкових розрахунків, як заходу попередження виникнення та поширення корупції. Адже єдиною можливістю вплинути на рівень корумпованості країни завдяки переходу до безготівкового суспільства є підвищення ефективності системи фінансового моніторингу, шляхом охоплення як можна більшого кола фінансових операцій та, відповідно, унеможливлення чи суттєвого ускладнення для корупціонерів процесу відмивання брудних грошей [9].

Особливістю таких форм корупції як розкрадання та розкрадання за участю інших осіб є те, що корумпованому чиновнику для задоволення власних корисливих потреб, як правило, доводиться вдаватися до складних маніпуляцій під час безготівкових розрахунків пов'язаних держаними закупівлями товарів та послуг чи фінансування соціальних програм. Крім того, відповідним чиновникам доводиться бути готовими не лише до фінансових перевірок, але й до формального пояснення походження коштів отриманих ними внаслідок корупційної діяльності. Тому формування безготівкового суспільства не внесе принципових змін в діяльність чиновників, що вдаються до даних форм корупції.

У випадку ж такої форми корупції як взаємні послуги, корумповані чиновники замість безпосереднього отримання хабара розраховуються один з одним різноманітними корупційними послугами. Так, наприклад, чиновник певної контролюючої установи може заплушити очі на виявлені ним порушення під час перевірки іншої установи. “З вдячності” чиновник, якого не було покарано за виявлені порушення може працевлаштувати до своєї установи родича чиновника-контролера. Очевидно, що в даних умовах довести факт укладання корупційної угоди між даними чиновниками надзвичайно складно, адже для цього мають бути не лише виявлені порушення “непомічені” під час попередньої перевірки та взято до уваги потенційно корупційне прийняття на посаду родича іншого чиновника, але й встановлено зв'язок між цими подіями.

Чинниками, що додатково ускладнюють виявлення корупції в формі взаємних послуг є:

- відкладеність надання зворотної послуги;
- наявність додаткових ланок в ланцюзі, що поєднує замовника та виконавця корупційної угоди.

На відміну від інших форм корупції, у випадку взаємних послуг, корупційні зв'язки між замовником та виконавцем корупційної угоди носять тривалий характер, внаслідок чого зворотна корупційна послуга може надаватися не відразу після укладання корупційної угоди, а пізніше коли у колишнього виконавця виникне потреба в послугах свого колишнього замовника і вони поміняються ролями. Очевидно, що чим більше часу пройшло між наданням прямої та зворотної корупційної послуги, тим складніше стає виявлення та доведення факту укладання корупційної угоди.

Очевидно, що "взаємні послуги" та хабарництво є, до певної міри, взаємозамінними формами корупції. Дійсно, у тих випадках коли стосунки між корумпованим чиновником та його клієнтом носять нетривалий епізодичний характер про ніякі взаємні послуги й мова йти не може. Проте у випадку ускладнення або повного унеможливлення укладання корупційної угоди в формі хабарництва, хабарництво буде замінюватися взаємними послугами, скрізь де стосунки між клієнтами та корумпованими чиновниками носять більш-менш тривалий характер. Цьому процесу може сприяти поширення практики надання корумпованими чиновниками посередницьких послуг для пошуку чиновника, що може надати потрібні корупційні послуги. Так, наприклад, припустимо, що між клієнтом А та чиновником В встановилися тривалі корупційні зв'язки, проте у клієнта А виникло питання яке чиновник В розв'язати не може. З чиновником С, який є спроможним надати клієнту А необхідні корупційні послуги, у даного клієнта довготривалих корупційних зв'язків немає, а оплата його корупційних послуг в формі хабара є неможливою. Якщо у чиновника В встановлені корупційні зв'язки з чиновником С, то чиновник В може запропонувати клієнту А свої посередницькі послуги, а саме: домовитись з чиновником С про надання відповідних послуг клієнту А. В останньому випадку послуги чиновника С оплачуються чиновником В в формі зворотних корупційних послуг, а клієнт А, в свою чергу, розплачується зворотними послугами з чиновником В. В свою чергу, наявність додаткової ланки, у вигляді чиновника В, що пов'язує замовника та безпосереднього виконавця корупційної угоди, ще більше ускладнює виявлення відповідної корупційної угоди.

Таким чином, розглянуті вище форми корупції є нечутливими до такого заходу попередження виникнення та поширення переходу, як тотальний перехід до безготівкових розрахунків, і для їх подолання мають застосовуватися

більш ефективні заходи [10]. Крім того, будь-які намагання створити умови для технічного унеможливлення сплати хабара матимуть наслідком зростання питомої ваги взаємних послуг в загальній кількості укладених корупційних угод, що ще більше ускладнить боротьбу з корупцією.

Повертаючись до форм корупції, що передбачають безпосередню оплату клієнтом послуг корумпованого чиновника – хабарництва та вимагання – необхідно визнати, що скасування готівки й в цьому випадку матиме незначний вплив на рівень корумпованості країни. Це пояснюється наступним.

По-перше, скасування готівкового обігу національної валюти жодним чином не обмежує використання сторонами корупційної угоди іноземної валюти. Дійсно, якщо сьогодні, коли не існує обмежень щодо національної валюти, корупціонери за будь-якої зручної нагоди надають перевагу твердій валюті, то ще заважатиме корумпованим чиновникам й надалі отримувати у якості оплати їх корупційних послуг конверти з доларами чи євро?

Тому для унеможливлення хабарів у готівковій формі має бути припинено не лише використання готівкової національної валюти, але й будь-якої іноземної готівки. Для цього в країні має бути не лише заборонено обіг готівкової іноземної валюти, але й її зберігання. Тільки за умови повного вилучення у населення іноземної готівки і встановлення жорстких санкцій за її зберігання можна створити скільки не буде відчутні перешкоди для надання хабара в готівковій формі. Проте й такі антидемократичні та позбавлені будь-якого економічного сенсу заходи не дозволять істотно вплинути на рівень корумпованості країни.

Навіть не торкаючись морального аспекту даного питання, слід визнати, що подібні кроки є недоцільними й суто з економічної точки зору. Адже єдиними наслідками заборони обігу та зберігання іноземної готівки буде:

- значних розмірів чорний ринок іноземної готівки;

- зростання рівня злочинності, через відсутність у споживачів легальних механізмів відстоювання своїх прав (підробка іноземної готівки, боротьба злочинних угруповань за переділ ринку, шахрайство і т.д.);

- зростання витрат на утримання державних установ чиїм завданням є виявлення незаконних операцій з іноземною готівкою;

- зростання рівня корумпованості.

Крім того, у багатьох випадках, корумпованому чиновнику, що отримав хабар в іноземній валюті взагалі немає потреби обмінювати іноземну готівку на національну валюту. Дійсно, у такого чиновника є що найменше три можливі варіанти її використання:

- купівля товарів закордоном, під час відряджень чи відпустки;

- оплата корупційних послуг інших чиновників;
- придбання товарів тіншового сектору.

При цьому найбільш загрозливим для національної економіки є третій варіант безпосереднього використання іноземної готівкової валюти, адже ним можуть скористатися не лише корумповані чиновники, але й пересічні громадяни. За умови коли тіншовий сектор складає значну частину національної економіки, іноземна готівкова валюта може набути в країні фактично вільного обігу: підприємці, що працюють в тіншовому секторі зможуть не лише продавати свої товари та послуги за іноземну готівку, але й купувати сировину та виплачувати нею заробітну плату, адже працівники, що купують більшість товарів на тіншовому ринку не матимуть причин для незадоволення через виплату заробітної плати в подібній формі. Більш того, через зростання рівня трансакційних витрат бюрократичних процедур, обумовлене розширенням сфери застосування фінансового моніторингу, створюються додаткові стимули для переходу підприємців в тень.

Таким чином, відмова від готівкової національної валюти може не лише не допомогти у боротьбі з корупцією та тіншовою економікою, а, навпаки, сприяти розширенню тіншового сектору та зростанню рівня корумпованості, в тому ж числі й в системі фінансового моніторингу, що як буде показано нижче може мати тяжкі негативні наслідки для боротьби з корупцією [11].

По-друге, гроші є надзвичайно корисним винаходом, проте вони стали нашим супутником відносно недавно. Протягом же відносно тривалого проміжку часу людство здійснювало торгівлю та вело господарську діяльність без допомоги грошей, незважаючи на всі незручності бартерного обміну. Крім того, окремим суспільствам, переважно в часи галопуючої інфляції, гострого товарного дефіциту чи інших економічних потрясінь, доводилося частково повертатися до бартерного обміну через недовіру до національної грошової одиниці. Тому не може бути жодних сумнівів, що у разі потреби корумповані чиновники зможуть перейти на не грошові форми хабарів, тобто приймати від клієнтів у якості оплати їх корупційних послуг товари та послуги.

Найпростішим прикладом може слугувати угода між санітарним інспектором та рестораном відповідно до якої ресторан буде надавати інспектору, з певною періодичністю, безкоштовні вечері, а останній буде заплющувати очі на всі виявлені ним порушення (звісно якщо останній ризикне що-небудь скуштувати в цьому ресторані після всіх виявлених ним там порушень).

В даному випадку хабарництво та вимагання будуть відрізнятися від такої форми корупції, як взаємні послуги двома ключовими рисами:

- хабарництво та вимагання характеризуються відсутністю тривалих відносин між

учасниками корупційної угоди – ті ж самі клієнт та корумпований чиновник можуть укласти корупційні угоди багато разів, проте кожна з них буде окремою, незалежною від інших угод, що передбачає надання клієнтом чиновнику певних товарів чи послуг в обмін на його корупційні послуги;

- на відміну від взаємних послуг, у випадку хабарництва та вимагання клієнт надає чиновнику послуги, що не є корупційними, тобто клієнт може, у якості хабара, надати чиновнику будь-який законний чи незаконний товар чи послугу, проте не може запропонувати чиновнику корупційні послуги, навіть якщо клієнт сам є чиновником.

Недоліком даного варіанту хабара, з точки зору сторін корупційної угоди, є дещо обмежена сфера його застосування: хабар в натуральній формі може успішно використовуватись переважно у випадку дрібної корупції. В останньому випадку хабар в натуральній формі має навіть свої переваги, а саме складність доведення самого факту дачі хабара. Особливо складно довести дачу хабара в тому випадку коли товар чи послуга передаються чиновнику не безкоштовно, а зі значною знижкою. Так, повертаючись до нашого попереднього прикладу, практично неможливо довести, що санітарний інспектор отримав збільшену порцію страви як оплату його корупційних послуг, а не внаслідок банальної помилки кухаря. Засобом масової інформації персону дрібного чиновника також є малоцікавою, внаслідок чого він не дуже сильно ризикує нашкочити своїй репутації якщо його сумнівна діяльність набуде публічного розголосу.

Протилежна ситуація буде спостерігатися у випадку "великої корупції". В даному випадку, отримуючи хабар у натуральній формі чиновник ризикує значно більше ніж отримуючи готівку в конверті. Це обумовлено двома наступними причинами: великою вартістю корупційних послуг та посиленою увагою ЗМІ. Дійсно, велика вартість корупційних послуг означає й велику вартість товару, що має бути передано чиновнику в якості оплати його корупційних послуг. Передача подібного товару не може залишитися непоміченою та буде привертати зайву увагу відповідних правоохоронних структур та суспільства.

Крім того, для того щоб отримувати великі хабари чиновник має, очевидно, обіймати високу посаду, що наділяє його відповідними повноваженнями. Проте чиновники, що обіймають подібні посади традиційно перебувають в центрі уваги як ЗМІ, так й суспільства. Тому будь-яка підозра (навіть недоведена) щодо отримання даним чиновником хабара неодмінно набуде розголосу та матиме згубні наслідки для його репутації та подальшої кар'єри. Все це утримує чиновника від отримання хабара саме

в натуральній формі, проте не змусить його відмовитися від надання корупційних послуг, завдяки наявності інших альтернативних форм корупції, що розглядалися в цій статті. Тому у випадку скасування готівкового обігу національної валюти, хабар в натуральній формі буде зустрічатися тим частіше, чим дрібнішими будуть корупційні послуги.

По-третє, навіть якщо зробити таке неправдоподібне припущення, що у хабародавця не існує жодного іншого варіанту віддячити корупціонеру ніж передати йому з рук в руку конверт з готівкою (чи перерахувати відповідну суму на його рахунок), то все одно слід визнати, що скасування готівки, як антикорупційний захід, буде працездатним лише за умови працездатності системи фінансового моніторингу, ефективність якої також не є гарантованою [12]. У випадку ж застосування системи фінансового моніторингу для боротьби з корупцією основною проблемою є визначення критерію сумнівної операції, що має привернути увагу антикорупційних органів. І навіть в тих випадках коли операція буде визначена як сумнівна, це не гарантує того, що інформація про неї потрапить до антикорупційного органу, адже сумнівні операції можуть супроводжувати не лише корупційні оборудки, але й незаконний гральний бізнес, торгівлю наркотиками, проституцію, незаконні аборти, торгівлю органами, тіньовий бізнес, ухилення від сплати податків і т.д. Тому якщо безготівкова форма хабара й викличе підозри працівників системи фінансового моніторингу, проте інформація про неї буде передана до слідчого органу призначеного для боротьби з іншим соціально небезпечним явищем, наприклад незаконним гральним бізнесом, то після перевірки причетності чиновника до організації незаконного

грального бізнесу його рахунки мають бути розблоковані.

Слабкою ланкою системи фінансового моніторингу в даному випадку є те, що для виявлення потенційних безготівкових хабарів, має бути визначено не стільки розмір платежу та їх кількість протягом місяця, а те чи був платник зацікавлений у корупційних послугах чиновника та чи були вони йому надані, в чому система фінансового моніторингу повністю безсила.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок, що перехід до безготівкового суспільства матиме дуже незначний вплив на загальний рівень корумпованості країни, що обумовлено наступними причинами:

- наявністю форм корупції, що не передбачають безпосередньої сплати хабара;
- можливістю зацікавлених сторін, що укладають корупційну угоду, відмовитися від хабарництва та вимагання на користь інших форм корупції;
- підвищенням питомої ваги, в загальній кількості корупційних угод, тих форм корупції, що вимагають більших зусиль для їх виявлення.

Через зазначені чинники перехід до безготівкового суспільства не призведе до унеможливлення корупційних дій. Скорочення ж кількості укладених корупційних угод буде відбуватися, у короткостроковому періоді, виключно за рахунок підвищення для корумпованих чиновників та їх клієнтів рівня трансакційних витрат корупційної угоди, рівень яких з часом буде спадати помірі того як корумповані чиновники та їх клієнти будуть знаходити нові механізми укладання корупційних угод, пристосовуючись до нових умов. Крім того, на відсоток виявлених корупційних угод, негативно впливатиме поширення форм корупції, що не передбачають безпосередню сплату хабара.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Wellisz C. The Dark Side of Technology. *Finance and Development*. 2016. Vol. 53. № 3. С. 14–17.
2. Луцик М.В. Аналіз ринку безготівкових розрахунків. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 42. С. 171–177.
3. Матвеев В.В., Гайдаржийська О.М., Задорожна А.В. Дослідження теоретичних аспектів організації та здійснення безготівкових розрахунків. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 15. С. 863–866.
4. Задворних С.С. Перспективи існування безготівкового суспільства та роль готівки у світовій фінансовій системі. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 2. С. 27–37.
5. Дзюблюк О. Оптимізація структури сучасного грошового обігу у контексті ролі готівкових платежів. *Вісник економіки*. 2022. № 3. С. 78–100.
6. Кузнецова М.І., Дубровіна О.О. У пошуку шляхів детінізації економіки України. *Наука, технології, інновації*. 2017. № 1. С. 46–54.
7. Skreb, M., Khvedchuk, K. Cashless Society and de-Dollarization in Ukraine. What is Missing from Present Discussions? *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. 2016. Вип. 238. С. 6–12.
8. Абрамов Ф.В. Форми корупції та основні причини їх появи. *Вісник Міжнародного слов'янського університету, серія "Економіка"*. 2003. Т. 6. № 1. С. 32–34.
9. Сержанов В. В., Максименко Я.А., Абрамов Ф. В. Ефективність формальних правил фінансового моніторингу. *Держава та регіони*. 2022. № 3 (126). С. 10–15.
10. Абрамов Ф.В. Застосування системи комплексної антикорупційної політики для подолання корупційних дій, що сприяють незабороненій діяльності. *Економіка: Проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць*. Випуск 219. Т. 3. Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. С. 627–634.

11. Волоснікова Н.М., Сержанов В.В., Абрамов Ф.В. Попередження корупції в системі фінансового моніторингу: інституційний підхід. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Випуск 4(04). С. 3–8.
12. Волоснікова Н.М., Максименко Я.А., Сержанов В.В., Абрамов Ф.В. Напів формальні правила, як чинник динаміки ефективності формальних правил фінансового моніторингу. *Бізнес Інформ*. 2023. № 1. С. 12–17.

REFERENCES:

1. Wellisz C. (2016) The Dark Side of Technology. *Finance and Development*, vol. 53, no. 3, pp. 14–17.
2. Lutsik M.V. (2020) Analiz rynku bez-hotivkovykh rozrakhunkiv [Analysis of the market of non-cash payments]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, vol. 42, pp. 171–177.
3. Matveev V.V., Haydarzhiyska O.M., Zadorozhna A.V. (2018) Doslidzhennya teoretychnykh aspektiv orhanizatsiyi ta zdiysnennya bez-hotivkovykh rozrakhunkiv. [Study of theoretical aspects of the organization and implementation of non-cash payments]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 15, pp. 863–866.
4. Zadvornyykh S.S. (2019) Perspektyvy isnuvannya bez-hotivkovoho suspil'stva ta rol' hotivky u svitoviy finansoviy systemi [Prospects for the existence of a cashless society and the role of cash in the world financial system]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy*, no. 2, pp. 27–37.
5. Dzyublyuk O. (2022) Optyimizatsiya struktury suchasnoho hroshovoho obihu u konteksti roli hotivkovykh platvezhiv [Optimization of the structure of modern money circulation in the context of the role of cash payments]. *Visnyk ekonomiky*, no. 3, pp. 78–100.
6. Kuznetsova M.I., Dubrovina O.O. (2017) U poshuku shlyakhiv detinizatsiyi ekonomiky Ukrainy [In search of ways to detinize the economy of Ukraine]. *Nauka, tekhnolohiyi, innovatsiyi*, no. 1, pp. 46–54.
7. Skreb M., Khvedchuk K. (2016). Cashless Society and de-Dollarization in Ukraine. What is Missing from Present Discussions? *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, vol. 238, pp. 6–12.
8. Abramov F.V. (2003) Formy koruptsiyi ta osnovni prychny yikh poyavy [Forms of corruption and the main reasons for their appearance]. *Visnyk Mizhnarodnoho slov'yans'koho universytetu, seriya "Ekonomika"*, vol. 6, no. 1, pp. 32–34.
9. Serzhanov V.V., Maksymenko Ya.A., Abramov F.V. (2022) Efektyvnist' formal'nykh pravyl finansovoho monitorynhu [Effectiveness of formal rules of financial monitoring]. *Derzhava ta rehiony*, no. 3 (126), pp. 10–15.
10. Abramov F.V. (2006) Zastosuvannya systemy kompleksnoyi antykoruptsiynoyi polityky dlya podolannya koruptsiynykh diy, shcho spryayut' nezaboronenyi diyal'nosti [Application of the system of complex anti-corruption policy to overcome corrupt actions that contribute to non-prohibited activities]. *Ekonomika: Problemy teorii ta praktyky. Zbirnyk naukovykh prats*, vol. 3, is. 219, pp. 627–634.
11. Volosnikova N.M., Serzhanov V.V., Abramov F.V. (2023) Poperedzhennya koruptsiyi v systemi finansovoho monitorynhu: instytutsiynyy pidkhid [Preventing corruption in the financial monitoring system: an institutional approach]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, no. 4(04), pp. 3–8.
12. Volosnikova N.M., Maksymenko Ya.A., Serzhanov V.V., Abramov F.V. (2023) Napiv formalni pravyla, yak chynnyk dynamiky efektyvnosti formal'nykh pravyl finansovoho monitorynhu [Semi-formal rules as a factor in the dynamics of the effectiveness of formal financial monitoring rules]. *Biznes Inform*, no. 1, pp. 12–17.